

Sovjetski logori

Prevoditeljka sa ruskog, francuskog i litvanskog jezika, dobitnica *Nagrade Sv. Jeronim* za prevode s litvanskog i promociju litvanske književnosti, objašnjava za *Novi magazin* zašto knjiga-svedočanstvo od jedva stotinak stranica ima snagu sto tomova

Razgovarala: **Andelka Cvijić**

Beogradska izdavačka kuća *Clio* objavila je nedavno knjigu *Litvanci kraj Laptevskog mora* litvanske autorke Dalije Grinkevičute, u kojoj se govori o sovjetskim progonima i čistkama Litvanaca za vreme, i posle *Drugog svetskog rata*. Knjiga na jedva stotinak stranica svedoči o strahotama koje su Litvanci doživeli u to vreme pod SSSR, i ima snagu sto tomova. Na svakoj stranici čitalac bukvalno mora da zastane i udahne vazduh, toliko je ovo kazivanje tragično; ono je pre svega autentično, jer je Dalija Grinkevičute imala tek petnaestak go-

u sećanju sveta

dina kad je sa celom porodicom oterana u Sibir.

Delo je sa litvanskog prevela Mirjana Bračko, koja u za *Novi magazin* kaže da je autorka, i kad je izašla iz logora, bila pod pas-hom *KGB* iako je njena porodica 1970. rehabilitovana. "*KGB* ju je sve vreme sledio, proveravao njen rad, lažno ju je optuživao, sve dok 1974. nije otpuštena s posla i oduzet joj je službeni stan. Ostavši bez posla, bez krova nad glavom i bez prihoda, nastanila se kod Aldo-ne Šulskite, koja se posle Dalijine smrti brinula za njenu pisanu ostavštinu i očuvala sećanje na nju".

Mirjana Bračko (Ivanec, Hrvatska) prevodi sa ruskog, francuskog i litvanskog jezika, objavljuje prevode u časopisima, a *Društvo litvanskih književnih prevodilaca* 2006. dodelilo joj je *Nagradu Sv. Jeronim* za prevode s litvanskog jezika i promociju litvanske književnosti.

Svedočanstva Dalije Grinkevičute otkrivena su slučajno. Kako su nastala, i kada su ugledala svetlo dana?

Ona je 1941. kao četrnaestogodišnja devojčica, s majkom i bratom (otac je odvojen od porodice i umro je u logoru na Severnom Uralu) deportovana u Altajski kraj, a godinu dana posle – iza polarnog kruga, u deltu reke Lene, na ostrvo Trofimovsk u Laptevskom moru. Život u tom negostoljubivom kraju, u surovoj klimi (prosečna temperatura je – 30 stepeni), u nečovečnim uslovima, među ljudima različitih karaktera i iz raznih zemalja, gotovo podivljalih od teškog rada, gladi i hladnoće, ostavio je neizbrisiv trag na psihi i u sećanjima devojčice.

Tekst, koji je litvanski izdavač nazvao *Sećanja*, pisan je u vremenu od 1949. do 1950. Tada je Dalija, zajedno s bolesnom majkom, na čudesan način pobegla iz Jakutska i vratila se u Kaunas,

gde se skrivala, vodila brigu o majci, naposljetku ju je sahranila u podrumu kuće, no sve vreme je pisala, odnosno zapisivala, dok su joj sećanja još bila sveža. Slu-teći da će biti uhapšena (a to se i desilo jer ju je *KGB* neprestano sledio), rukopis je stavila u staklenku i zakopala u vrtu. Taj prvi rukopis slučajno je pronađen, duboko pod grmom božura, tek 1991, obnovljen je i u Litvaniji prvi put objavljen u časopisu *Metai* (1996/1997).

Memoarski zapisi *Litvanci kraj Laptevskog mora* pisani su 1970-ih godina u Laukuvu, gde je Dalija rukovodila ambulantom i bolnicom, nakon što je završila studije medicine u Omsku i Kaunasu. Budući da nije našla prvi rukopis, počela je da piše ispočetka i to kratk, koncentrisan, informativan esej, koji je prvi put u Litvaniji bio objavljen 1988. u časopisu *Pergalė* (danas *Metai*).

Kad je počela da ponovo piše sećanja bilo joj je gotovo pedeset godina. Ta druga varijanta je rasterećena od unutrašnjih emocija i refleksija koje su prevladavale u prvoj varijanti, sada je više pažnje posvetila sakupljenim istorijskim činjenicama i okolnostima. Svoja nova sećanja tajno je predala (1974) ruskim disidentima, zaštitnicima ljudskih prava, Jeleni Boner i akademiku, dobitniku *Nobelove nagrade*, Andreju Saharovu, pa su *Sećanja* uopšte prvi put bila objavljena 1979. u Parizu, u ruskom disidentskom izdanju *Pamjat*, a 1980. objavila ih je i litvanska emigracija u američkoj štampi. Nastavak teksta *Litvanci kraj Laptevskog mora* je priča *Na rodnoj grudi*, datirana posle 1979, koja obelodanjuje iskustva Dalije nakon povratka u sovjetiziranu Litvaniju 1957, koju je pesnik i pisac Valentinas Sventickas nazvao "drugim Sibirom".

Tekstovi svedoče o masovnim stradanjima ljudi u logorima za vreme Staljinovih čistki i o borbi

za temeljna ljudska prava – pravo na život i pravo da ostaneš čovek."

Knjiga ima više delova - Sećanja, Litvanci kraj Laptevskog mora, Na rodnoj grudi i Minijature. Iako su nastajali u različito vreme, kakvu sliku daju zajedno?

Da, delovi knjige nastajali su u različito vreme, no zajedno daju jednu celovitu sliku života i patnji Litvanaca, kako u progonstvu, tako i u sovjetiziranoj posleratnoj Litvaniji. Te priče, kao i memoarski zapisi, veoma su cenjeni zbog realističnih prizora progonstva, izražajnog prikaza događaja, zbog velikog odjeka prvog izdanja 1988, u vreme kad se javlja *Sajūdis*, pokret za nezavisnost Litvanije. Prizori deportacije i narativna energija autorke znatno su pridoneli percepciji sovjetske okupacije i podsticanju obnove litvanske nezavisnosti. Osim toga, zapisala ih je talentovana osoba izuzetne osobnosti, čije stvaralaštvo se temelji na vlastitom iskustvu, osećajima i razmišljanjima. To je u celini autentična, potresna priča o progonstvu, jedna od najpoznatijih, najuticajnijih knjiga o životu deportovanih Litvanaca, pisana upečatljivim jezikom.

Kakve su bile reakcije u Litvaniji po njenom objavljivanju?

Memoarski zapisi *Litvanci kraj Laptevskog mora*, u Litvaniji prvi put objavljeni 1988, ostavili su utisak eksplozivne bombe. Stanje u zemlji već je bilo uzavrelo, težnja za nezavisnošću – neizmerna, i pojavljivanje tih zapisa samo je još više potaklo tu težnju. Evo nekoliko reakcija čitalaca: "tu knjigu treba da pročita svaki Litvanac, da shvati iz kakve se ludnice oslobodila zemlja", "knjigu bi trebalo da pročitaju svi, naročito učenici", "knjiga je vredna ne samo kao istorijski izvor, nego i kao stravična biografija o progonstvu, pisana slikovitim jezikom", "to je bolan deo istorije našeg naroda,

emocionalno ju je teško čitati, posebno o deci i njihovim patnjama u logorima”, “i u najbeznačajnijoj bedi, kad baš ništa nemaš kao neki neprekidni napev odzvanjaju reči OPSTATI, PREŽIVETI, NE IZGUBITI ČOVEČNOST. Duhovna snaga i iz detinjstva donesena neumorna težnja za istinom i pravdom odiše na svakoj stranici. Čitaš i čudiš se koliko čovek može da izdrži, kolika je ta njegova snaga da podnese krajnju bedu, hladnoću, bolesti, podsmeh, težak rad, maltretiranje, gubitak doma i čežnju za domovinom. Današnje generacije to ne moraju...”

Sve počinje pripajanjem Litvanije Sovjetskom Savezu 1940, kad kreću hapšenja i odvođenja u logore u Sibir?

Razdoblje prijateljstva između komunističkog SSSR i nacističke Nemačke početkom 1940. bližilo se sudbonosnom sukobu zbog dominacije u Evropi. Litvanija je stajala na putu tim dvama vojnim gigantima i za vreme *Drugog svetskog rata*, kad je ljudski život postao bezvredan, Litvanija je razmatrala ne samo opstanak države, nego i litvanskog naroda. Mnoge evropske države nacisti su već okupirali, Poljska je bila podeljena i došao je red na Baltičke zemlje. Potpisan je sporazum Molotov – Ribbentrop, koji je bio jedna od najvećih tajni 20. veka, nazvan i paktom između Hitlera i Staljina. SSSR sve do 1986. nije priznavao postojanje sporazuma, već je tvrdio da su Baltičke zemlje dobrovoljno pristupile SSSR. I tek krajem 1986, na Kongresu narodnih deputata Sovjetskog Saveza, prihvaćena je odluka “O političkom i pravnom vrednovanju sovjetsko-nemačkog sporazuma o nenapadanju”. U njoj je konstatovano da su prilikom potpisivanja tog sporazuma bili potpisani i tajni protokoli kojima su određene granice interesnih sfera SSSR i Nemačke.

Tako je SSSR 1940. okupirao ne samo Litvaniju, nego i Latviju i Estoniju; počela su hapšenja i odvođenja u logore i sudbina tih zemalja bila je vrlo slična. Provođena je sovjelizacija i NKVD teror: represije, masovna hapšenja, de-

MIRJANA BRAČKO: Ono što su deportovani Litvanci (i ne samo oni) proživljavali u Staljinovim logorima ne sme se zaboraviti i o tome mora da sazna ceo svet

portacije – Staljin se rešavao svojih protivnika, neistomišljenika i “narodnih neprijatelja”, što je činio i u svojoj vlastitoj zemlji. U prvoj masovnoj deportaciji u junu 1941. iz zemlje je odvezeno 17,5 hiljada ljudi – u stočnim vagonima u Sibir je transportovan velik deo litvanske inteligencije, oficira, državnih službenika, vlasnika imanja, trgovaca, poljoprivrednika, učitelja i njihovih porodica... među njima i bivši litvanski predsednik, premijer, mnogi ministri... svi koji bi mogli dići svoj glas i ne složiti se sa sovjetskom politikom, zato je sve svoje takve eventualne protivnike Staljin želeo da fizički uništi. Kad je 22. juna 1941. počeo rat između Nemačke i SSSR, Nemci su zauzeli Litvaniju za tri dana, zato su Sovjeti na brzinu uspeali da odvezu iz Litvanije samo deo političkih zatvorenika, a one koje nisu uspeali odvesti, jednostavno su poubijali.

Ali u svojim zapisima Dalija Grinkevičute ne želi da pravi žrtvu samo od Litvanaca jer svi su jednako patili: Ukrajinci, Estonci, Latvijci, Finci... Danas u Litvaniji gotovo da i nema porodice čiji barem jedan član nije bio progнан u Sibir.

Da li je Dalijina knjiga pokrenula druge litvanske pisce da se upuste u ovu temu?

Svakako, no njena su svedočanstva ipak najstarija, odnosno, nastajala su u vreme kad se drugi nisu usuđivali to ni spomenuti, a kamoli pisati i najautentičnija su jer je sve sama doživela i preživela. Ono što su deportovani Litvanci (i ne samo oni) proživljavali u Staljinovim logorima ne sme da se zaboravi i o tome mora da sazna ceo svet. To je verovatno i glavni razlog koji je mladu Daliju podstakao na pisanje i zapisivanje proživljenog. Tako je nastalo najvažnije i najpoznatije delo litvanske prognaničke književnosti.

Sećanja Dalije Grinkevičute nadahnula su američku književnicu litvanskog porekla, Ritu Šepetis, da napiše bestseller *Between Shades of Gray* (2011), u kojem je glavna junakinja Lina Vilkus, po mišljenju čitalaca, očit prototip Dalije Grinkevičute.

Posle 1991. pojavilo se mnogo knjiga napisanih na temu deportacija i života u progonstvu, ali sve su one napisane nakon što je prošlo mnogo godina od onih surovih i mučnih vremena, a Dalija je pisala kad se niko nije usuđivao pisati. U Vilnjusu postoji *Centar za istraživanje genocida i otpora građana Litvanije*, u okviru kojeg deluje i izdavačka kuća koja izdaje knjige upravo takve tematike.

Knjiga je potresni dokument koji na tako malo stranica govori i o neverovatnoj žedi da se opstane: “Živećemo mi još, Dalijo, još ćemo mi da se borimo. Borićemo se sa tim okrutnim neprijateljem – životom i nećemo da se predamo. Boli me briga što mi je samo petnaest”?

Dalija hronološki pripoveda o čitavom putu u tundru u kojoj neprestano besne oluje i snežne mećave. Patila je zajedno sa 450 drugih Litvanaca, od kojih većina nije izdržala polarnu zimu, glad i bolesti. Deportovana u ranim jutarnjim satima opraštala se s rodnim Kaunasom i taj odlazak u

neizvesnost bio je veoma bolan. Njena majka tada je rekla da oseća da to (Kaunas) neće više videti, a te su se reči, kao nož, zarile u Dalijin mozak. Tog trena ona je odrasla i čvrsto odlučila živećemo u inat svim đavolima i kataklizmama. "Živećemo i preživećemo, borićemo se i pobedićemo – čujete?" Kao da je znala kome se obraća. To su reči odrasle osobe, a ona se tako i osećala. Veliki uticaj na nju imale su i očeve reči – "Ne trguj sa svojom savešću" i "Život, Dalija, nije samo niz zadovoljstava. Život je borba" – ona ih nije zaboravila, celog se života borila.

Slažete li se da je ovo delo istovremeno i oda svima, od majki koje su se odricale hrane da bi njihova deca ostala živa, milosrdnim ljudima kao što je, recimo, lekar koji je logoraše lečio? Jednom rečju - oda humanosti koja se svesno suprotstavlja ljudskom zlu?

Sva sreća da postoje takvi ljudi. A ne sme da se zaboravi da su svi ljudi koji su bili deportovani (muškarci, žene, deca), bez obzira na nacionalnost i dob, pretrpeli psihičke, fizičke i duševne šokove koji su uticali na formiranje njihovih ličnosti. Sibirsko iskustvo iznelo je neke nove vrednosti (izdržljivost, otpornost, empatiju, želju za ostvarivanjem cilja), ali i negativne posledice (povučenost, kompleks manje vrednosti, nesamopouzdanje).

"Bolje je da u očima vidim mržnju, ali ni u kom slučaju sažaljenje". Ovakvo razmišljanje devojčice, prerano sazrele u toj "ledenoj Golgoti", kvintesencija je ljudskog dostojanstva?

Dalija celo vreme i razmišlja o suštini ljudskog dostojanstva. Ona je uporna, tvrdoglava, izdržljiva,

hrabra... ona je simbol tog dostojanstva. U sebi se podsmehuje Mavrinima, Sventickima, lekarki Griko... prkosi im, obmanjuje ih i ostaje svoja, čuva svoje dostojanstvo, ma kako teško to bilo.

Na koje je sve jezike prevedena knjiga *Litvanci kraj Laptevskog mora*? Kakve su reakcije čitalaca, i kritike?

Knjiga je prevedena na engleski, italijanski, poljski, nemački, španski, francuski, finski, nizozemski, srpski, a upravo se prevodi na albanski i islandski... Nažalost, ne znam kakve su reakcije čitalaca i kritike u inostranstvu, ali ako je prevedena na tolike jezike verovatno je i interes za tu tematiku velik, i sigurno je da je knjiga ostavila značajan utisak.

Da li je prevedena na ruski i, ako jeste, kakve su bile reakcije čitalaca i kritike?

Prevod na ruski bio je jedan od prvih prevoda. Knjiga (navodno nepotpuno izdanje) je bila objavljena u Jakutsku 1995. pod naslovom *Литовцы у моря Лаптевых*, no nisu mi poznate nikakve kritike, a ni reakcije ruskih čitalaca. Ipak, veliki uspeh je već i to da je uopšte objavljena knjiga takvog žanra i to zahvaljujući ruskom centru *Memorial*, koji se smatrao najautoritativnijom organizacijom za ljudska prava u Rusiji. Ta organizacija se bavila sakupljanjem neprocenjivih istorijskih arhiva, istraživala je žrtve i represije sovjetskog doba, pomagala zemljama koje su trpjele sovjetsku okupaciju, no, iz ko zna kojih razloga, odlukom *Vrhovnog suda Rusije* organizacija je ukinuta prošle godine.

Kakva je danas sudbina ovog dela u Litvaniji?

Već sam spomenula da to jeste i biće najvažnije i najpoznatije delo litvanske prognaničke književnosti. To je prvi autobiografski tekst i prvo pisano svedočanstvo u litvanskoj književnosti, kulturi i istoriji o zločinima Staljinovog režima prema čoveku i čovečnosti. Stručnjaci *Nacionalnog muzeja Litvanije* ocenili su važnost ostavštine rukopisa Dalije Grinkevičjute i pokrenuli inicijativu za njegovo uvrštavanje u Litvanski nacionalni registar *Uneskovog* programa *Pamćenje sveta*. Rukopis je unet 2021. Tekstovi Dalije Grinkevičjute uvršćeni su u školski program, u nastavu književnosti, a činjenica da je *Društvo litvanskih književnika* knjigu objavilo u seriji *Riznica litvanske književnosti 20. veka* govori koliko je Litvanci cene.

Prošle godine u junu mesecu otvorena je izložba u *Nacionalnom muzeju Litvanije* posvećena 80. godišnjici masovnih deportacija Litvanaca. Rukopis Dalije Grinkevičjute izložen je kao glavni eksponat. Litvanci čitaju i čitaće knjige o tim teškim i bolnim vremenima jer žele da se upoznaju sa istorijom svoje zemlje. 📖

U svojim zapisima Dalija Grinkevičjute ne želi da pravi žrtvu samo od Litvanaca jer svi su jednako patili: Ukrajinci, Estonci, Latvijci, Finci... Danas u Litvaniji gotovo da i nema porodice čiji barem jedan član nije bio prognan u Sibir